

Stanovisko Komisie SAV pre rovnosť k otvorenému listu o zmene názvu ocenenia „Vedec roka“

Zhrnutie:

Požiadavka osobností z rôznych oblastí vedy a výskumu formulovaná v otvorenom liste o ocenení „Vedec roka“ je legitímna. Zmena názvu ocenenia na inkluzívnu formu, napríklad „Vedecká osobnosť roka“, napĺňa vnútorné záväzky, ktoré prevzala Slovenská akadémia vied prijatím plánu rodovej rovnosti, využíva potenciál slovenského jazyka a zároveň je v súlade s jeho kodifikovanou podobou. Reaguje na dlhoročné výskumy, ktoré potvrdzujú, že jazyk nezanedbateľne ovplyvňuje uplatňovanie rodovej rovnosti, ale aj reprodukciu nerovnosti. Viaceré psycholingvistické štúdie konkrétne poukázali na bezdôvodné zneviditeľňovanie žien – v tomto prípade vo vede – v dôsledku používania generického maskulína. Vzhľadom na skutočnosť, že v našej spoločnosti prevláda rodovo stereotypná deľba práce, v ktorej sa veda, resp. jej určité oblasti, konotuje ako „mužské“ povolanie, je rodovo neutrálne označenie „vedecká osobnosť“ rešpektujúce a inkluzívne nielen z hľadiska jazykového, ale aj spoločenského. V neposlednom rade ide o využitie existujúcej jazykovej možnosti, ktorá je nepríznaková a prispieva k otvorenosti nielen jazykovej, ale aj organizačnej kultúry významných vedeckých inštitúcií, ktoré ocenenie udeľujú.

Zdôvodnenie:

V roku 2021 prijala Slovenská akadémia vied plán rodovej rovnosti, ktorého cieľom je podporiť rodovú rovnosť vo vede a výskume. Jedným z konkrétnych cieľov Plánu rodovej rovnosti SAV je aktívna podpora rovnosti mužov a žien v procese náboru a v kariérnom raste (cieľ č. 3, s. 25). Opatrením na realizáciu tohto cieľa je aj zabezpečenie používania rodovo citlivého vyjadrovania v inzerátoch či uvítacích balíčkoch. Pozitívny záväzok SAV sa nevyčerpáva rodovo inkluzívnym používaním jazyka len v uvedených textoch. Záväzok analogicky smeruje k potrebe dosahovania rodovej rovnosti ako takej, o to viac v aktivitách týkajúcich sa širších kariérnych aspektov zamestnania, teda aj v oblasti rôznych foriem oceňovania vedeckej práce. Opatrenie na dosahovanie rodovej rovnosti, ktorým je používanie rodovo citlivého jazyka, je tak potrebné využiť aj v situáciách, keď je SAV vyhlasovateľkou či organizátorkou vedeckého ocenenia.

Jazyk vo svojom vývine reaguje na nové komunikačné používateľské potreby, ktoré sú podmienené rôznymi mimojazykovými zmenami či spoločenskými problémami. Rodová nerovnosť v spoločnosti v rôznych oblastiach a snaha o dosahovanie rodovej rovnosti vedie napríklad k zmene vo vnímaní mužských gramatických foriem na označovanie osôb vo funkcii generického maskulína, keď podstatné meno mužského rodu má zástupne pomenovať všetky osoby bez ohľadu na ich rod. Ako vyplýva z dlhoročných výskumov a praxe v zahraničí, je rodovo vyvážené používanie jazyka jedným z prostriedkov na explicitné pomenovanie podielu žien na vedeckom poznávaní, ktorý sa použitím generického maskulína bezdôvodne zneviditeľňuje. Viaceré psycholingvistické výskumy (porovnaj napr. Gastil, J. (1990): *Generic Pronouns and Sexist Language. The Oxymoronic Character of Masculine Generics. Sex Roles*, 23:11/12, s. 629-643; Valdrová, J. (2008): „Žena a vedec? To mi nejde dohromady.“ Testy

generického maskulina v českém jazyce. Naše řeč, 91:1, s. 26-38; Irmen, L., Linner, U. (2010): Reprezentace genericky maskulinních osob. Teoretická integrace dosavadních výsledků. Gender, rovné příležitosti, výzkum, 12:2, s. 3-11; Garnham, A. a kol. (2012): Gender Representation in Different Languages and Grammatical Marking on Pronouns: When Beauticians, Musicians, and Mechanics Remain Men. *Discourse Processes*, 49:6, s. 481-500.) ukázali, že napriek formulovanému pravidlu o zástupnosti generického maskulina si spravidla pri jeho použití predstavíme mužov, resp. predovšetkým mužov. Osobitne to platí v takej oblasti ako veda, ktorá sa z hľadiska rodovo stereotypnej deľby práce ešte stále považuje za prevažne „mužskú“ oblasť pôsobenia.

Treba zároveň zdôrazniť, že problematika generického maskulina tvorí len jednu oblasť rodovo inkluzívneho používania jazyka, pričom nejde o eliminovanie generického maskulina, ale o jeho redukovanie, resp. o väčšiu jazykovú pestrosť súčasným využívaním rodovo špecifických (*vedkyne a vedci*) a rodovo neutrálnych pomenovaní (*vedecká osobnosť, vedecká obec*). Aj tieto pomenovania sú v súlade s kodifikovanou podobou spisovnej slovenčiny a môžu napomáhať dosahovaniu rodovej rovnosti. Takéto formy používania jazyka neprinášajú nové, ale využívajú existujúce spisovné a systémové jazykové prostriedky, napríklad prechýlené ženské podoby (*žiak – žiачka, zamestnanec – zamestnankyňa, úradník – úradníčka, výskumník – výskumníčka* a pod.), existujúce kolektívne pomenovania alebo pomenovania utvorené v súlade so slovotvornými postupmi prirodzenými pre slovenčinu (*osadenstvo, žiactvo, publikum, personál* a pod.) alebo opisné formy (*ľudia zo školstva, odborná verejnosť* a pod.).

V otvorenom liste navrhované rodovo neutrálne označenie „vedecká osobnosť“ má inkluzívny charakter nielen z hľadiska jazykového, ale aj spoločenského. Ide o využitie existujúcej jazykovej možnosti, ktorá je nepríznačová, a prispieva k otvorenosti nielen jazykovej kultúry významných vedeckých inštitúcií, ktoré ocenenie udeľujú. Navyše môže zohrávať motivačnú úlohu najmä voči mladším generáciám pre vstup do vedeckej oblasti bez ohľadu na pretrvávajúce rodové stereotypy.

Uvedené východiská sa vzťahujú aj na pomenovania jednotlivých kategórií ocenenia. Tie je možné modifikovať spôsobom neutralizujúcim rodový aspekt ocenenia, ako to navrhuje otvorený list. Aj súčasné rodovo vyvážené pomenovanie kategórií je však legitímnym spôsobom zviditeľňovania doposiaľ často málo viditeľného pôsobenia žien vo vede.

Nad rámec uvedeného možno konštatovať, že názov ocenenia „Vedec roka“ je v istom zmysle symptomatický – nie je nevyhnutne autonómnym zdrojom, ale v mnohom skôr neuvedomovaným prejavom rodovej nerovnosti. Vystáva tak potreba identifikovať možné ďalšie problematické miesta daného ocenenia, ktoré rodovú nerovnosť obdobne replikujú, resp. môžu replikovať. Tu možno do pozornosti inštitúcií vyhlasujúcich ocenenie a do pozornosti organizačného výboru ocenenia dať aj spôsob vyzývania na zasielanie návrhov na ocenenie, spôsob hodnotenia návrhov, vrátane otázky kreovania hodnotiacich komisií, či celkovú propagáciu ocenenia a transparentnosť jeho vnútorných procesov. Ide teda, ale nielen, o momenty zachytené v štatúte ocenenia. Celkové zvýšenie otvorenosti a inkluzívnosti ocenenia môže prispieť k pozitívnej zmene organizačnej kultúry vo vedeckých a výskumných inštitúciách smerom k participatívnosti, rovnosti a diverzite.

Výberovo možno poukázať na vhodnosť rodovo vyváženého zloženia hodnotiacej komisie a na legitimitu, ktorá je aj cez tento typ diverzity oceneniu prepožičaná. Toto nemožno dosiahnuť, ak zloženie hodnotiacej komisie nebude verejne známe. Bez širšej dostupnosti

informácie o zložení môže napokon hodnotiaca komisia len problematicky plniť „funkciu odborného garanta podujatia“ tak, ako to definuje štatút ocenenia (čl. 6 ods. 2).

Nemožno zabudnúť ani na to, že koncept vedy a vedeckej práce vrátane toho, ktorá práca vo vede je považovaná za hodnotnú, sú spoluvytvárané (vedeckým) spoločenským prostredím. Apelovať preto treba aj na to, aby sa v hodnotení vedeckej práce, a teda aj pri jej oceňovaní, nestrácali činnosti, ktoré často nie sú nevyhnutne priamou produkciou poznania, ale jeho zdieľaním či iným šírením, presadzovaním, budovaním a často sa ukazujú v aktivitách „starostlivosti“ (napr. starostlivosť o poznanie a rast druhých nielen v rámci školiteľských aktivít, tzv. práca pre kolektív, či iné formy neviditeľnej práce). „Starostlivosť“ ako súčasť akademických aktivít je stále podľa zahraničných dát v súlade s prevládajúcou rodovo stereotypnou deľbou práce v spoločnosti vykonávaná viac akademičkami (pozri Gaudet, S., Marchand, I., Bujaki, M., Bourgeault, I.L. (2021): Women and gender equity in academia through the conceptual lens of care. *Journal of Gender Studies*, 31:1, s. 74-86). Ak teda štatút ocenenia avizuje pri hodnotení aj prihliadanie na rodovú rovnosť (čl. 6 ods. 3), je možné uvažovať aj o tomto aspekte oceňovania hodnoty vo vede. Možno to však vziať do úvahy aj pri tvorbe prípadných nových kategórií ocenenia.

Vzhľadom na charakter modernej vedy ako kolektívneho úsilia je možné tiež uvažovať o potrebe propagovania kolektívov, čo môže tiež napomôcť rodovej rovnosti vo vede. Oceňovať možno nielen „vedecké osobnosti“ roka, ale aj – či najmä – konkrétne vedecké počiny a aktivity.